

Vysokoškolské kvalifikační práce (dizertace), jejich současná evidence a elektronické zpřístupňování a s tím spojené technické, administrativní a právní otázky

Špála M., ¹Bratková E.

Ústav vědeckých informací I. LF UK, Praha

¹Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK, Praha

SOUHRN

V současné době existují v řadě zemí (USA, Austrálie, Kanada, Latinská Amerika, Španělsko, Francie, SRN) národní i mezinárodní systémy (např. Networked Digital Library of Theses and Dissertations – NDLTD), jež veřejně (NDLTD) nebo komerčně (University Microfilm International – UMI) zpřístupňují až 50 % obhájených magisterských dizertací a doktorských tezí v jejich plném znění. Tyto systémy jsou v souladu s platnými právními předpisy daných zemí a autor je výsadním vlastníkem práv ke svému dílu, tj. k dizertaci. Současně je na autory apelováno, že dizertace jsou také vysokoškolské administrativní dokumenty, které prezentují výsledky výzkumu dané vědecké komunity, a jež by měly být šířeny zdarma a jejich zveřejňování je také otázkou cti a prestiže autorů i univerzit. V současném českém autorském zákonu (č. 121/2000 Sb.) je dizertace chápána jako blíže nedefinovaný pojem „školní dílo“ a z praktického hlediska není vyřešena doba nutná pro její archivaci. Pro současný celosvětový přechod na elektronické zpřístupňování dizertací má u nás připraveny potřebné technické i knihovnické standardy, o čemž svědčí první velmi dobré domácí zkušenosti. Proto je třeba v tomto smyslu doplnit autorský i vysokoškolský zákon. Tím spíše, že se vstupem ČR do EU je třeba se na tuto situaci včas připravit.

Klíčová slova: elektronické dizertace a tese, evidence a elektronické zpřístupňování, technické, administrativní a právní otázky.

SUMMARY

Špála M., Bratková E.: *University Theses and Dissertations, Contemporary Methods of Accounting, Availability in the Electronic Form, and Related Administrative, Technical and Legal Questions*

Many countries (USA, Australia, Canada, Latin America, Spain, France, SRN) have national or international systems (e.g. Networked Digital Library of Theses and Dissertations – NDLTD), which openly (NDLTD) or commercially (University Microfilm International – UMI) present up to 50 % of master dissertations and doctoral theses in a full text form. Such systems are in agreement with legal regulations of the given country and the author is the only holder of the work – of the dissertation. Authors are at the same time informed that dissertation represents a university document, which presents results of the given scientific community and it should be therefore distributed free of charge. Presentation is also the matter of honour of the author and his university. In the contemporary Czech Auctorial Law (No. 121/2000 Sb.) dissertation is considered as not fully defined “Educational work” and from the practical point the duration of necessary storage is not solved. For the contemporary worldwide conversion to electronically presented dissertations, the necessary technical and library standards has been prepared with the first positive experience. The supplement of the Auctorial and University Law appears to be necessary. It is inevitable to be prepared for that situation before the Czech Republic will join EU.

Key words: Electronic dissertation and thesis, accounting and electronic presentation, technical, administrative and legal questions. Po.

Čas. Lék. čes., 2004, 143, pp. 202–204.

Aktuálními otázkami odevzdávání, registrace, ukládání a zpřístupňování vysokoškolských kvalifikačních prací (zejména doktorských dizertací) v elektronické formě v České republice bylo věnováno zasedání druhého dne Celostátní porady vysokoškolských knihoven (CPVŠK), které se konalo dne 20. listopadu 2003 v Hradci Králové. Téma bylo na pořad jednání zařazeno z iniciativy Asociace knihoven vysokých škol České republiky (AKVŠ) a předsedkyní organizačního výboru byla PhDr. B. Ramajzlová (ČVUT). Z hlediska obsahového byl program sestaven Klubem vysokoškolských knihovníků při Svazu knihovníků a informačních pracovníků ČR (SKIP) pod vedením PhDr. S. Bícové (VŠE). Prezentace přednesených sdělení jsou dostupné on-line na serveru Univerzity Hradec Králové (1). Postupnou realizací procesů spojených s komunikací vysokoškolských kvalifikačních prací v elektronické formě by se Česká republika mohla dostat na úroveň srovnatelnou se situací v zahraničí, a to nejen ve vyspělých zemích.

Stav prestižních **národních a mezinárodních zahraničních systémů** pro rozšiřování a zpřístupňování elektronických dizertací byl pro potřeby českých vysokých škol a jejich knihoven detailně zmapován výzkumem PhDr. E. Bratkové (Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK, Praha) v rámci grantu FRVŠ 2045/2003 (E2) (2). Pro knihovnickou veřejnost byla na jaře roku 2003 publikována první část analýzy zahraničních systémů v časopise Národní knihovna (3). Podstatné otázky k tomuto tématu, jakož i významné zkušenosti z provozu prvních systémů pro elektronické diplomové (magisterské) a dizertační (doktorské) práce v ČR byly diskutovány také v květnu 2003 na konferenci Inforum v sekci „Přechod od klasických k elektronickým médiím“ (moderátor doc. MUDr. M. Špála) (4). Současné jednání vysokoškolských knihovníků v Hradci Králové potvrdilo, že mají-li se české univerzity připojit k již vytvořené světové síti digitálních archivů vysokoškolských prací, bude nutné kromě jiného **připravit adap-**

taci základních technologických a knihovnických standardů. Máme sice v současné době již první pozitivní výsledky z provozu takových systémů i v ČR (na Ekonomicko-správní fakultě MU v Brně, AMU v Praze, Ostravské univerzitě i jinde), ukazuje se však, že lokální archivy uplatňují různé postupy a technologie, takže jejich vzájemné propojení i propojení směrem k mezinárodním systémům, jako je například (viz dále) světový systém NDLTD (<http://www.ndltd.org>), je v tuto chvíli problémem. Otázkami **sjednocování metodik a technologií**, jakož i dalšími otázkami s tím spojenými, by se měla od roku 2004 zabývat nově zřizovaná pracovní komise v rámci Asociace knihoven vysokých škol ČR.

K palčivým otázkám provozu systémů elektronických dizertací patří ovšem také **otázky rázu administrativního a právního.** Situace v zahraničí ukazuje, že k jejich bezproblémovému provozu musejí přispět nejenom odborníci knihoven a výpočetních center univerzit, ale nezastupitelnou roli mají i **vedoucí představitelé škol**, členové komisí pro obhajoby a také **samotní autoři** kvalifikačních prací. Zejména jim je věnována ze strany zahraničních univerzit velká **technická, právní a jiná podpora** (zajišťována jsou školení, příručky, šablony dokumentů, speciální technické prostředky k výrobě prací multimediální povahy apod.). Ukazuje se, že bez počítačové a informační gramotnosti vyššího stupně autorů se nelze obejít.

Právní otázky pro potřeby českých univerzit na poradě v Hradci Králové přednesl doc. JUDr. M. Boháček (VŠE), který se této problematice soustavně a dlouhodobě věnuje. Jeho podrobný výklad k možnostem zpřístupňování školních prací v rámci nového Autorského zákona, který byl původně připraven pro management VŠE, zaujal všechny přítomné natolik, že se organizátoři porady rozhodli zveřejnit ho v úplném znění na www pro potřeby dalších diskuzí všech vysokých škol v ČR (5). Vývody doc. Boháčka představují současný názor českého autorského práva v dosavadním výkladu vycházejícím v oblasti doktorandských dizertací, popř. magisterských diplomových prací, ze stavu, kdy se jedná o **dokumenty klasické, tištěné, resp. na papírovém nosiči**. Tím není zohledněn současný celosvětový trend, kdy tyto publikace jsou zveřejňovány převážně v **elektronické podobě**. Nicméně, v diskuzi bylo referujícím potvrzeno, že bude-li ze strany autora kvalifikační práce a zároveň představitele školy dán souhlas v podobě **licenční smlouvy**, pak nic nebrání i případnému zveřejňování v elektronické formě.

V zahraničí je od roku 1996 v provozu již výše zmíněný mezinárodní systém „**Networked Digital Library of Theses and Dissertations**“ (NDLTD) zajišťovaný na Virginia Polytechnic Institute and State University (<http://www.vt.edu/>). Virginská polytechnika má vypracovaný pracovní postup (workflow) počínaje přípravou studenta k tvorbě **e-dizertace** až po její předložení, zveřejnění a konečné schválení. Diplom je možno předat, až když je dizertace dostupná v elektronické podobě minimálně v intranetu dané školy. Systém NDLTD má v současnosti již téměř 200 institucionálních členů, z toho 170 univerzit, kde vedle USA (zhruba 50 %) je početně zastoupeno i Španělsko, Austrálie, Kanada, SRN aj. Pravidelně je statisticky sledována vysoká návštěvnost tohoto digitálního fondu. V oblasti frankofonních zemí úspěšně funguje taktéž mezinárodní systém CyberThèses (<http://www.cybertheses.org>), ke kterému se připojila již také řada zemí z Latinské Ameriky a Afriky. K úspěšným systémům národního charakteru patří australský program digitálních dizertací ADT (<http://adt.caul.edu.au/>), který zahrnuje cca 50 % všech dizertací obhájených v zemi. Z evropských je třeba zmínit zejména německý projekt DissOnline.de (<http://www.dissonline.de>),

který se vyznačuje výbornou spoluprací německých univerzit a ústřední Německé knihovny, jež zabezpečuje dlouhodobou archivaci digitálních dizertací na svém deponitním serveru. Obdobné systémy se zavádějí i ve Francii, přičemž je zde přesně vypracován a vyhláškou zajištěn postup v souladu s platnými právními předpisy, který by mohl posloužit jako východisko i pro české poměry.

Vedle otevřených a **veřejně dostupných** systémů existuje i kvalitní **komerční zpřístupňování** elektronických dizertací s možností objednávky úplného textu prostřednictvím americké společnosti UMI (University Microfilm International, <http://www.umi.com>). Jejich databáze obsahuje cca 1 800 000 záznamů s retrospektivou od 1861, z čehož je 1 000 000 plno-textově dostupných na mikrofilmech nebo v digitální formě (<http://www.lib.umi.com/dissertations>).

Z hlediska autorského práva se v zahraničí všude respektuje, že autor je **výsadním vlastníkem práv ke svému dílu** (dizertaci). Zcela nezcizitelná jsou morální práva autora. Pokud jde o práva na reprodukci díla a zejména o práva na komunikaci díla ve společnosti, je na autory apelováno v tom směru, že dizertace je také administrativním dokumentem, který **prezentuje výsledky výzkumu vědecké komunity, jež by měly být šířeny zdarma**. Autor by v tomto případě **neměl očekávat honorář, ale vědecké uznání**. Zveřejňování dizertací je tak otázkou cti a prestiže jak autorů, tak i jejich univerzity.

V zahraničí se zpřístupňování e-dizertace podmiňuje zpravidla písemným souhlasem jak doktoranda, tak reprezentanta školy (forma smlouvy či licence). Zveřejnění může být okamžité a pro celý svět přes www nebo jenom pro komunitu dané školy v intranetovém provozu. Častým případem je pozdržení zveřejnění na 1–2 roky například z důvodu patentového řízení. Poté musí být práce zveřejněna v internetu nebo intranetu univerzity. Jistou variantou je zpřístupnění částí dizertace v internetu a úplného textu pouze v intranetu. V některých systémech bylo rozhodnuto zpřístupňovat dizertace jiným zájemcům za úplatu.

V současném českém autorském zákonu (č. 121/2000 Sb.), se uplatňuje na dizertace § 60 a § 35 odst. 3, kdy vyhovuje zde uvedenému a nijak dále nedefinovanému pojmu „**školní dílo**“ (proto sem také nespádají habilitační spisy). Užití školního díla je pak vázáno na podmínku, že bude nevýdělečné ke své vlastní potřebě, což by pro školu mohlo být vykládáno i k zajištění výuky a studia. Pokud by se jednalo o poskytnutí výkonu majetkového autorského práva třetí osobě, je třeba sjednat licenční smlouvu oboustranně, tedy mezi studentem a školou, aby mohlo být dílo půjčováno. Pokud tomu tak není, dizertace nemůže být půjčena a některé univerzity to řeší prakticky tak, že dizertace jsou uzamčeny.

Z praktického hlediska není právně u nás vyřešeno, **jak dlouho má být dizertace uchována**, kdy může být skartována a vůbec není zákonně definováno (např. ve vysokoškolském zákoně), že jsou to univerzitní nebo fakultní knihovny, které je mají uchovávat, event. půjčovat (!).

ZÁVĚR

Z uvedeného je zřejmé, že:

- celosvětově dochází k přechodu na elektronické zpřístupňování dizertací včetně právního ošetření z hlediska ochrany autorských práv;
- jsou vypracovány potřebné technické i knihovnické standardy, které jsou u nás proveditelné, o čemž svědčí první domácí zkušenosti;

- pro elektronické zpřístupňování dizertací je třeba dodržovat již při přípravě rukopisu jeho přesné strukturování a úpravu textu; počítačová a informační gramotnost vyššího stupně u autorů je nutným předpokladem;
- je třeba doplnit v tomto smyslu autorský zákon, event. i zákon vysokoškolský, aby tyto postupy byly vyžadovatelné (z iniciativy Asociace knihoven vysokých škol ČR se na tom již začalo v součinnosti se Svazem knihovníků (SKIP) pracovat);
- vysoké školy by měly považovat zpřístupňování disertačních (event. dalších kvalifikačních prací) za nedílnou podmínku udělování příslušných hodností, a rovněž jako otázku prestiže danou vědeckým charakterem dizertace, jež se musí jako ostatní vědecká díla a publikace řídit principem „Work – Finish – Publish“; proto by měly vysoké školy zveřejňování dizertací považovat za významnou otázku své pedagogické resp. vědní politiky a praxe;
- na některých vysokých školách u nás (viz výše v textu) již probíhají v tomto směru pilotní zkoušky, včetně licenčních smluv, zajišťujících možnost poskytovat dizertace se souhlasem autora;
- s ohledem na popsané uvedené světové, ale i evropské, postupy v této oblasti, je třeba se začít připravovat i na tuto situaci spolu se vstupem do EU (6), tím spíše, že technické podmínky jsou pro české vysoké školy připravené a dostupné.

Zkratky

- UMI – University Microfilm International
 NDLTD – Networked Digital Library of Theses and Dissertations

LITERATURA

1. Celostátní pórada vysokoškolských knihoven, Hradec Králové, 19.–20. 11. 2003 (online), 2003. Dostupný z [www \(18. 12. 2003\): http://lib.uhk.cz/cpvsk2003/](http://www.lib.uhk.cz/cpvsk2003/)
2. **Bratková, E.:** Systémy pro rozšiřování a zpřístupňování elektronických disertačních prací: Analýza současného stavu v zahraničí. Praha, 2003. 54 s. Zpráva pro grantovou úlohu FRVŠ č. 2045/2003 (okruh E2) „E-DI“ (Digitální knihovna diplomových a disertačních prací UK v Praze).
3. **Bratková, E.:** Elektronické dizertace a projekty a systémy jejich zpřístupňování. Národní knihovna (online), 2002, (13) 4, s. 268-287. Dostupný také z [www \(18. 12. 2003\): http://full.nkp.cz/nkkkr/Nkkkr0204/0204268.html](http://full.nkp.cz/nkkkr/Nkkkr0204/0204268.html)
4. Inforum 2003: 9. konference o profesionálních informačních zdrojích, 27.–29. 5. 2003: sborník z konference informačních profesionálů. Sekce 8, Přechod od klasických k elektronickým médiím (online), 2003. Dostupný z [www \(18. 12. 2003\): http://www.inforum.cz/inforum2003/sekce.asp?CisloSekce=8](http://www.inforum.cz/inforum2003/sekce.asp?CisloSekce=8)
5. **Boháček, M.:** Možnosti zpřístupňování vysokoškolských prací z hlediska autorského práva. In: Celostátní porada vysokoškolských knihoven, Hradec Králové, 19.–20. 11. 2003 (online), 2003. Dostupný z [www \(18. 12. 2003\): http://lib.uhk.cz/cpvsk2003/index.php?id=bohacek](http://lib.uhk.cz/cpvsk2003/index.php?id=bohacek)
6. Commission of the European Communities: The role of the universities in the Europe of knowledge. Brussels, 05. 02. 2003, COM(2003), 58 final. Dostupný také z [www \(18. 12. 2003\): http://www.vtu.dk/fsk/div/unisoejlen/com_2003_0058_f_en.pdf](http://www.vtu.dk/fsk/div/unisoejlen/com_2003_0058_f_en.pdf)

*doc. MUDr. Milan Špála, CSc.
 Ústav vědeckých informací I. LF UK
 128 52 Praha 2, U Nemocnice 4
 e-mail: milan.spala@lf1.cuni.cz*